

PLURIVOCITATEA TĂCERII ÎN LITERATURA CANTEMIRIANĂ

L A U R A B Ă D E S C U *

Transculturalitatea tăcerii a constituit, în ultimele decenii, tema centrală a unor studii din care nu au lipsit lucrările de sinteză devenite repere bibliografice, precum cele aparținând lui David le Breton, Michel Hubaut, Alain Corbait, și nici analizele centrate pe incursiuni¹ de-a lungul unei epoci, culturi, domeniu ș.a. cum sunt, de exemplu, cele semnate de John Cage, Julia Haig Gaisser, André Neher, Silvia Montilio ș.a. În spațiul românesc, tema a fost abordată din perspective multiple² – religioasă, antropologică, filozofică etc. – oferind repere utile de interpretare specifice culturii noastre.

Dimitrie Cantemir a adaptat materiei textelor sale tematica tăcerii, înlocuind treptat exuberanța retorică și subiectivitatea memorialistului, din *Istoria ieroglifică*, cu obiectivitatea istoricului. Invocând necesitatea tăcerii în prima lui carte, cea a gâlcevilor, Principele o recomanda drept acțiune preparatorie necesară învățării științelor, adică etapă a metodei pedagogice practică cu discernământ pe filiera școlii pitagoreice („taci, că știu că tăcerea de oamenii înțelepți laudată[-i]”; „Multe ascultă. Grăiaște puțințele. Taci cele tănuite”³.)

* C.S. I, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; e-mail: laura.e.badescu@gmail.com.

¹ Jean-Paul Sartre, *Le Diable et le bon Dieu*. Paris, Éditions Gallimard, 1951; John Cage, *Silence: Lectures and Writings*. Hanover, Wesleyan University Press, 1961; André Neher, *L'Exil de la parole. Du silence biblique au silence d'Auschwitz*, Paris, Éditions du Seuil, 1970; David Le Breton, *Du silence*, Paris, Éditions Métailié, 1997; Alain Corbin, *Histoire du silence. De la Renaissance à nos jours*. Paris, Éditions Albin Michel, 2016; Silvia Montiglio, *Silence in the Land of Logos*. Princeton, Princeton University Press, 2020 etc.

² Dan Petrașincu alias Angelo Moretta, *La parola e il silenzio*, Roma, 1970; ediția română: *Cuvântul și tăcerea. O posibilă reconstituire a Logosului cu ajutorul conceptului de Saba-Sphoța din lingvistica indiană* (București, 1994).

³ Dimitrie Cantemir, Opere. I. *Divanul, Istoria ieroglifică, Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, texte, cronologie, glosar, referințe critice și introducere *Hronicul* de Stela Toma; Prefață, Indice de autori și opere și introducere *Divanul* de Virgil Cândea; Introducere *Istoria ieroglifică* de Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Române, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003, p. 137, 307.

Mai târziu, în *Istoria moldo-vlachică* (1714–1716) autorul a invocat-o drept una dintre premisele necesare postulatului în științele istorice⁴. Se observă că, în scrierile istorice, pentru a asigura o coerență narativă, Cantemir utilizează frecvent sintagma „trec sub tăcere”. Totuși, atunci când detaliază *ce anume* trece sub tăcere, găsim devoalate teorii generale, idei proprii, sensibilități, mentalități, tare culturale ș.a. Așadar, stau sub tăcere *numele* uitate ale unor conducători, lacună a unei memorii culturale explicată prin faptul că „numele nu țin de esență, ci de accident” (în *O cercetare naturală*⁵...), precum și unele *insulte* (în *Istoria moldo-vlachică* când, menționând defăimarea adusă vlahilor de către Iordanes și Procopius, autorul notează: „vom trece aici sub tăcere o ocară atât de vădită și o vom duce cu sufletul împăcat”⁶).

Învăluite în tăcere par, uneori, să fie așezate și *faptele necugetate ale sultanilor și sfetnicilor răi*, care împânzesc, mai cu seamă, *Istoria mării și decăderii Curții othmane*. Precizând amănunte pe care le anunțase ca trecute sub tăcere, Principele Cantemir devoalează însă, cu multă abilitate retorică, fapte ce se află la granița dintre adevăr și basnă⁷, dar și *eresuri* de neimaginat⁸ pentru o minte limpede.

⁴ Dimitrie Cantemir, *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi. Istoria moldo-vlachică. Viața lui Constantin Cantemir. Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*, Editarea textului latinesc, aparatul critic și indicii Florentina Nicolae, Traducere din limba latină Ioana Costa, Studiu introductiv Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii române, București, 2017, p. 571: „Tăcerea nici nu tăgăduiește un fapt, de pildă Lumea Nouă, care e numită America, mai înainte de a fi fost descoperită de europeni, se vedea, se auzea, cu toate că vreme de atâtea veacuri toți oamenii din Lumea Veche au păstrat în privința ei o mare și adâncă tăcere (tocmai pentru că nu li se oferise niciun prilej să povestească ceva despre ea): tăcerea nu tăgăduia defel America, pentru că de fapt ea exista în natură.”

⁵ Dimitrie Cantemir, *Icoana de nezugrăvit a științei preasfinte. Pasaje neclare în Catehism. O cercetare naturală a monarhiilor. Elogiu pentru autor. Mic compendiu de logică*, Editarea textului latinesc, aparatul critic și indicii Florentina Nicolae, Traducere din limba latină Ioana Costa, Studiu introductiv Ștefan Afloroaei, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii române, București, 2017.

⁶ Idem, p. 301.

⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria mării și decăderii Curții Othmane*, Editarea textului latinesc și aparatul critic Octavian Gordon, Florentina Nicolae, Monica Vasileanu; traducere din limba latină Ioana Costa, Cuvânt înainte Eugen Simion, Studiu introductiv Ștefan Lemny, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2015. Vezi vol. 1, p. 1031, vol. 2 p. 335 etc. unde autorul evocă corupția și deturnarea banilor aferenți soldei ostașilor de către Suleiman Pașa sub oblăduirea sultanului Mehmet, precum și darurile și celelalte meșteșuguri ale vizirilor, prin care își satură ei lăcomia.

⁸ Referitor la *Originea spiței aliothmanice* în *Istoria mării și decăderii Curtii othmane*, ed. cit., vol. I, 113-115: „Trec sub tăcere vedeniile din vis și alte prevestiri, mereu pomenite, ale

Alteori, Cantemir motivează muțenia surselor fie prin concizia cercetării⁹, fie prin evitarea oprobriului public („turcii obișnuiesc să țină cu grijă sub adâncă tăcere, dacă pot, cele care par să arunce pata unei ocări asupra neamului Othman”¹⁰).

Privind spre literatura română, se dovedește că Principele Cantemir nu este cel dintâi care a exploatat mecanismul tăcerii ca producător de dialog fertil, de vreme ce, în cadrul primelor oglinzi ale principilor din cultura noastră – adică al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab...*, avem, prin raportare la lecturile și mentalitatea veacului al XVI-lea, una dintre cele mai complexe abordări, nu doar cea din perspectiva *virtuților teologice* extrase din scrierile ascetice și isihaste. Autorul *Istoriei ieroglifice* ignoră însă această dimensiune, căci Logosul nu mai apare revelat în interstițiul rugăciunii și meditației pe baza vechii convingeri că Domnitorul, ca uns al lui Dumnezeu, primește îngăduința de a-i auzi voința în propriile gânduri. Păstrează și dezvoltă însă cealaltă dimensiune a tăcerii prezentă în *Învățăturile lui Neagoe*: cea aferentă unei strategii diplomatice menită să ofere timp de reflecție și de răspuns (fapt cu multiple puncte de contact în cadrul pareneticii bizantine, și amintesc aici doar *Manualul pentru sfātuire* al lui Manuel Paleologul ș.a.).

Dincolo de prezența acestei ipostaze, tăcerea este conturată în termenii unei retorici de amvon pe care o aflăm teoretizată cu dublă valență la Guillaume Peyrault ș.a.: ca virtute și ca păcat sau, în termenii antichității, ca *bona taciturnitas* respectiv *mala* sau *indiscreta taciturnitas*¹¹. Se știe că Guillaume Peyrault vorbea, în *Suma de virtutibus et vitiis* (1250), despre cele șapte păcate de moarte, cărora le adăuga un al optulea păcat, cel al limbii. Tot el proiecta o tripartiție a păcatelor (de gândire, de acțiune, de vorbire) fără să le așeze într-o paradigmă teologică propriu-zisă, ci aducând în prim plan chestiunea moralității și a raportului dintre acțiune și gândire, care se reflectă în limbaj. Trebuie să amintim că toate cele 24 de păcate ale limbii

unei măreții viitoare, vița de vie care dă vâlstare din pântecel mamei, ancorele sau săbiile întipărite pe trup, ca niște stigmat, imaginea unor inele apărută în somn, vulturi așezați în vârful casei sau zburând peste jertfele arderii de tot – de le-am cerceta una câte una, am depăși măsura potrivită a unei prefețe.”

⁹ Vezi *O cercetare naturală a monarhiilor*, ed. cit., p. 819, p. 821.

¹⁰ Vezi *Istoria mării și decăderii*, ed. cit., vol. 2, p. 117.

¹¹ G. Peyrault a definit *indiscreta taciturnitas*, sau *mala taciturnitas* pentru alții, ca fiind vina celui care tace atunci când este obligat să vorbească și care, prin tăcerea sa, împiedică cuvântul să dea roade. Pentru a înțelege modul în care tăcerea exagerată echilibrează vorbirea inutilă, predicatorul recomanda acceptarea edificării, care, în jargonul religios, conduce la virtute. Or, vorbirea cu rost edifică sufletele, împodobindu-le cu virtute.

identificate de Guillaume Peyrault se regăesc, până la ultimul, în *Istoria ieroglifică*: „blasfemia, sperjurul, lingușirea, minciuna, calomnia, înjurătura, ridicarea vocii, batjocura, sfatul prost, incitarea la discordie, duplicitatea, zvonul, lăudăroșenia, divulgarea de secrete, amenințarea, vorbăria inutilă, bârfa, obscenitatea, promisiunea deșartă, fățărnicia, tăcerea exagerată (indiscreta taciturnitas), șușoteala, scuza mincinoasă și invective”.

Nu știm dacă Principele Cantemir a cunoscut direct sau indirect scrierile lui Guillaume Peyrault/ Peraldus, răspândite, în Europa¹², de-a lungul secolelor, în nenumărate manuscrise¹³ și ediții. Cert este că tema viciilor cauzate de limbă nu era străină spațiului cultural românesc de vreme ce, în 1618, mitropolitul Varlaam al Moldovei traducea *Scara dumnezeiescului urcuș* a lui Ioan Scărariul unde, în *Cuvântul al XI-lea*, aflăm *Despre multa vorbire și despre tăcere*.

Există în *Istoria ieroglifică* o atmosferă întreținută de logica *mai răului* (terminologia lui Clement Rosset) în care personajele știu că răul actual se poate amplifica infinit prin așa numita *taciturna silencia*. Aceasta își face simțită prezența în text printr-o retorică gestuală așezată sub semnul tăcerii prevestitoare de rău-augur, al desconspirării faptelor reprobabile. Poate fi numită tăcerea canaliilor, căci subsumând emoții și modalități variate de semnificație¹⁴, ea desconspiră personajele malefice – Corbul¹⁵, Uliul, dulăii etc. – incriminându-le, trădându-le vinovăția și teama: „La aceasta Uleul cu ochii a clipi și din grumadzi a adii începu. Dulăii coada între picioare și urechile pe spinare a-și ciuli să apucară. După câțeva tăcere, cu ochii unul cătră alții, ca cei în furtușag prinși/ căutându-și, precum de la epitropul pasirilor pozvolenie ca aceasta să nu fie având răspunsără”. Uneori, invocarea acestei tăceri complice (vezi dialogul gestual dintre Bătlan, care „din cap

¹² De altfel, două manuscrise ale tratatului, Ms. II 98 și Ms I 41, secolul al XV-lea, precum și o ediție Heinrich Quentel din 1479, Inc. VI 97, se află în custodia Bibliotecii Naționale a României, Filiala Biblioteca Batthyaneum.

¹³ Spre exemplu, *Tratatul viciilor* a fost copiat, până în secolul al XV-lea, în nu mai puțin de 630 de manuscrise etc. (v. <http://studium-parisiense.univ-paris1.fr/individus/23409-guillemusperaldus>).

¹⁴ Vezi și David Le Breton, *Despre tăcere*, traducere de Constantin Zaharia, București, Editura ALL EDUCAȚIONAL, 2001, p. 22.

¹⁵ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p. 736: „Deci acmu socotéște, o, priiatine, câte împletecite vicleșuguri și câte spurcate de giurământuri călcături Corbul totdeodată cătră trii chipuri făcea! Ce poate fi dumnădzăiasca parahorisis slobodzind, ca cu vrême răutatea mai cu asupră să pliniască; atuncea ceva după poftă a isprăvi neputând, câțeva vrême lucrurile în tăcere au stătut.”

să tacă îi făcea” Vidrei ș.a.) este marcată prin interjecții și verbe cu impact auditiv: *țist* și *a țistui*¹⁶. Alteori, ea însoțește situații grotești, precum nunta Cămilei cu Helge¹⁷.

Dincolo de această tăcere complice, nonverbală, gestuală a personajelor malefice, există în roman pasaje în care naratorul și alte trei personaje, adică Lupul, Liliacul și Brehnacea, definesc tăcerea, îi explică rostul și valențele, augmentând situația narativă pe baza ei etc. Așadar, Cantemir vorbește, în egală măsură, despre *bona* și *mala taciturnatis*, subordonându-le cronotopic timpului menit să îngăduie, pe de o parte reflecția și învățarea benefice, iar pe de altă parte, în cazul personajelor negative, retragerea și pânda pentru nou moment prielnic fărădelegilor¹⁸. Spațiul în care se retrag personajele este și el precizat: Liliacul se va retrage într-un loc care nu se află sub epitropia Patrupedelor sau a Păsărilor sau a Apei și prin aceasta va practica un tip de acțiune salvator, care aduce scădere epitropiilor (Mănăstirea Sf. Sava din Palestina), pe când personajele negative se retrag în locuri dosnice, fără lumină etc.

Naratorul elogiază *tăcerea* adunând, într-un discurs construit după toate regulile retorice, experiența școlii aristoteliene, și pitagoreice, deplângând faptul că aceasta nu s-a constituit în disciplină de deprins etc.: „Căci tăcerea capul filosofiei iaste și încă toată cinstea înțelepciunii mai mult într-însa să prijeneste, de vreme ce aplos a grăi de la maice și de la mamce ne de/prindem; frumos și mult a vorovi, toate școalele, mai prin toate locurile – nu cu puțină pagubă a tot muritoriul –, pre canoane ne învață; iară înțelepțește a tăcea și vremea voroavii puține și gréle, prea la puțini videm, și învățătura tăcerii undeva macară în lume a să profesui nu audzim. O, fericita tăcere! că totdeauna cu

¹⁶ A se vedea întreg pasajul: „Acéstea încă vorovind Vidra și încă bine sfârșit cuvântului său neputind, preste a tuturor nedéjde, pasirea carea să chiamă Bâtlan cu mare mânie și probozală a o țistui începu și groznice sémne din ochi și din cap să tacă îi făcea și cătră acéstea o aporie ipothetică dzicând, scorniia.”

¹⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p. 493: „O, noroc orb și surd, o, tiran nemilostiv și păgân fără lége, o, giudeț strâmb și fățarnic, pravilă strâmbă și fără canoane! Ascultați morților și priviți viilor: Cămila cu Helge să împreună, filul cu șoarecele să cunună și dealul cu valea să iau de mână. Ce uréche au audzit, ce ochiu au vădzut sau ce gură din véci lucru ca acesta au povestit? (Tacă, dară, pripitorile unde cântă ursitorile, că nici niam cu niam, nici chip cu chip, nici féliu cu féliu a potrivu caută, ce numai ce vâ face, și lucreadză ce-i place)”

¹⁸ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p. 736: „Deci acmu socotéște, o, priiatine, câte împletecite vicléșuguri și câte spurcate de giurământuri călcături Corbul totdeodată cătră trii chipuri făcea! Ce poate fi dumnădzăiasca parahorisis slobodzind, ca cu vreme răutatea mai cu asupră să pliniască; atunce ceva după poftă a isprăvi neputând, câtăva vreme lucrurile în tăcere au stătut”

tăcerea ascultăm și învățăm orice ar fi de învățat, și pururea din fântâna tăcerii cuvântul înțelepciunii au izvorât. Că cine tace mult, mult gândește și cine mult gândește, mai de multe ori ce-i mai curios nemerește. Acela dară ce ce-i mai de folos au nemerit, dzic, că de va grăi, va grăi mai ne greșit¹⁹.

Cele trei personaje (un patruped, o pasăre și un hibrid) care vorbesc despre tăcere practicând *bona taciturnitas*, întrunesc simpatia autorului prin practicarea virtuților înalte. De altfel, istoria literară a identificat Liliacul ca fiind un alter-ego al Principelui Cantemir. S-a vorbit mult despre echilibrul și înțelepciunea Lupului cu atitudini canine, după cum și despre Brehnace (Constantin Cantacuzino, unchiul lui Brâncoveanu, dar și al soției lui Dimitrie Cantemir), pasăre identificată cu acvila²⁰ – adică cea care nu se hrănește cu hoituri – însemn heraldic imperial și simbol hristic, personaj în ale cărui discursuri moralizatoare găsim, printre altele, preocuparea Inorogului, cu privire la sporirea binelui de obște (politheia).

Discursul²¹ Liliacului este anunțat și declanșat totodată de prezentarea ironică făcută de Pardos, care mizează pe tăcerea „jigăniuței” invocându-i neputința oratorică, frica și condiția umilă.

Prezentat astfel, Liliacul își începe abrupt pledoaria de apărare, prin discreditarea Pardosului, arătând că neștiința învățăturii nu este a lui, ci a acestuia,

¹⁹ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p. 468-469.

²⁰ Vezi Bogdan Crețu, *Din bestiariul lui Dimitrie Cantemir: Brehnacea în căutarea adevărului în Limba Română*, 2012, nr. 3-4 (202), pp. 97-110.

²¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p. 535: „În care chip, acmu cu toții socotind că puțină jigăniuța aceasta ceva mai mult a cârni nici va ști (pentru prostimea), nici va putea (pentru frica), și acmu sămnnul supunerii, plecarea capului, să-i vadză cu toții așteptând, totdeodată ascuțit și înalt glasul Liliacului urechile le pătrunsă, carile proastă însă driaptă, voroava-și într-acesta chip începu: «Precum supuneră tirăniia a toată firea, așe neștiința cuvântului la Liliac sicofandie iaste. De care lucru, interiecția glasului nostru pe dumnealui Pardosul necunosătoriu învățăturii cuvântului îl arată. Căci țis și cine țis-tuiaște nu șie, ce altuia tăcerea arătând, a tăcea îi poruncéște, de unde și eu începând cu: țist, gloateljor tăcere și mie voroavă sfitesc. Deci dară, de iaste la cineva ascultare, uréche driaptă puie, de iaste uréche driaptă, audzul la inima curată trimată, de iaste inimă cu/rată, cuvântul socotind, în lucru dreaptă giudecată facă, și așe, adevărul cu minciuna, dreptatea cu strămbătatea și slobodzeniia cu robiiia câtă deosăbire au a alége va putea (că inima curată mai pre lesne socotéște a fi focul cu apa a să amesteca, decât cu strămbătatea dreptatea a să călca). De care lucru, a mă înștiința ași vrea: Adunarea aceasta de drépte stăpâniia, au de cumplite tirăniia iaste? Că de va fi din tirăniia, adevărat atuncea cântecul: țist singur mie să mi-l cânt, singur mie să mi-l gioc să cade (că unde talpa tirăniia calcă, acolo poala dreptății să calcă și unde să rup legăturile dréptii stăpâniia, acolo să pun obedzile vrăjmașii tirăniia). Iară de va fi din drépte stăpâniri, cântecul țis eu fără primejdie îl voi cânta, și cei ce în horă să află cu dragosté îl vor giuca»”.

de vreme ce nu înțelege chipul mărunț de utilizare al unui cuvânt: „Căci țis și cine țistuiaste nu șie, ce altuia tăcerea arătând, a tăcea îi poruncște, de unde și eu începând cu: țist, gloatelor tăcere și mie voroavă sfitesc”²².

Prin aceasta cere și impune tăcere, chestionându-și interlocutorii cu privire la obiectivitatea cu care îi vor asculta cuvintele și la dreptul pe care îl au de a se întruni cu acest scop. Liliacul antrenează aici o ilustră chestiune cu privire la judecata făcută cu dreptate, judecată la care nu se poate ajunge decât prin ascultare, înțelegere și nepărtinire: „Deci dară, de iaste la cineva ascultare, uréche driaptă puie, de iaste uréche driaptă, audzul la inima curată trimată, de iaste inimă curată, cuvântul socotind, în lucru dreaptă giudecată facă, și așé, adevărul cu minciuna, dreptatea cu strâmbătatea și slobodzeniia cu robiiia câtă deosăbire au a alége va putea.” Adică nu este cu puțință să rostești adevărul și acesta să fie recunoscut ca atare, dacă nu există dezideratul obiectivității celor care judecă. Liliacul atrage atenția asupra alternativei dintre tăcere sau nonsens și adevăr, invocând trei perechi oximoronice fundamentale: adevăr – minciună, dreptate – strâmbătate, slobodzeniia (libertate) – robie, pe care le subordonează principiilor generale, dar și binelui de obște – politheii.

Pentru susținerea Liliacului, naratorul intervine în text prin intermediul construcțiilor paremiologice, plasate între paranteze (ca și în cazul comentării schimburilor epistolare). Finalitatea acestor construcții este una probatorie, de întărire a celor spuse anterior de personaj, mizând pe argumente persuasive ce se adresează atât rațiunii (de tip cauză/efect), cât și afectivității („că inima curată mai pre lesne socotéște a fi focul cu apa a să amesteca, decât cu strâmbătatea dreptatea a să călca”²³).

Întrebarea adresată adunării este, evident, una atingătoare, căci dacă aceasta și-ar afirma duplicitatea sau strâmbătatea, Liliacul s-ar obliga la tăcere („Că de va fi din tirăunii, adevărat atuncea cântecul: țist singur mie să mi-l cânt, singur mie să mi-l joc să cade”²⁴), nu fără a explica în structuri sintactice simetrice, repetitive, sistemul social depravat în care astfel de resorturi funcționează prin încălcarea drepturilor fundamentale: „că unde talpa tiranii calcă, acolo poala dreptății să calcă și unde să rup legăturile dréptii stăpâinii, acolo să pun obedzile vrăjmașii tiranii”.

Liliacul alege fie să vorbească într-un adevăr, fie să tacă. Despre alegerea aceasta Platon spusese într-unul din dialogurile sale (*Euthydemos*) în care se

²² Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p. 535.

²³ Idem, *ibidem*.

²⁴ Idem, *ibidem*.

confruntau doi sofști că „nu e cu puțință să vorbești fals; (...) Și că fie, dacă vorbești, vorbești adevărat, fie nu vorbești. Ceea ce înseamnă fie tăcere, fie vorbire fără sens – adică o tăcere zgomotoasă”²⁵.

Aceasta ar fi prima ipostază în care apare *bona taciturnitas*, a vorbirii cu rost, care vrea să îndrepte și, prin aceasta, să purifice. Se reconfirmă, din altă perspectivă, ceea ce profesorul Gabriel Mihăilescu evidențiază prin retorica discursului acestui personaj: „investit de către adunare cu funcția unui *pharmakós* (țap ispășitor), el se dovedește a fi un *pharmakeus* (vrăjitor) prin discursul său având valoarea unui *phármakon* (leac și otravă în același timp)”.

Această primă ipostază a tăcerii, este inclusă într-alta, mai complexă, construită în cadrul dialogului dintre Lup și Brehnace. Retragerea în tăcere a Lupului după discursul Corbului²⁶ o determină pe Brehnace să îl întrebe asupra esenței acestei atitudini, învinuindu-l fășis de *mala taciturnitas* („că deși tăcerea între toți iubitorii înțelepciunii lăudată iaste, însă la vreme de treabă, icoana neștiinței arată”²⁷) cu atât mai mult cu cât este convinsă că această tăcere nu este cauzată de lipsa de înțelepciune a Lupului [„Așijderea (macar că cine nu știe vorovi și tace, frumos vorovêște, dar încăși la multă cu îndemnare și cu poftă întrebare a nu răspunde, sau a celor pizmoși, sau a celor urăcioși lucru iaste)”²⁸]

Lupul oferă o dublă motivație acestei tăceri pe care astfel o desconspiră ca fiind una strategică. Astfel, invocă înțelegerea eronată a cuvintelor lui de către auditoriu dată fiind fie: lipsa de discernământ a acestuia („Iară cei/ necunăscători mai tare dulciață în basnele băbești decât în sentențiile

²⁵ Andrei Cornea, *O istorie a neființei în filozofia greacă. De la Heraclit la Damascios*, Editura Humanitas, București, 2010, p. 79.

²⁶ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p. 469: „Lupul dară, după multă cu tăcere spre crăncăitul Corbului ascultare, într-acesta chip să cumpăni, ca nici cu de tot nerăspunderea necunăscătoriu, nici cu voroava împotrivă, mai mult mâinii ațîțitoriu să să aréte, de care lucru într-acesta chip răspunsă (când toate gurile privighitorilor a mai cânta tac, atuncea grierul copaciului a țîții încépe): „Deci sau căci au tăcut privighitorile, grierul au început, sau căci au început grierul, priveghitorile au tăcut, nici aporria, nici dezlegarea ei iaste așé vrédnică de iscodit. Căci una știm/ și acéia de la toți de adevărată priimită axiomă iaste (că toate vrémea sa au, și vrémea a tuturor dascal și învățătoriu iaste). Carea precum voroavii vorovitoare, așé tăcerii tăcătoare, cumpănitore și giudecătoare va fi. Iară eu vécinice mulțămiri dau, căci acmu, de lucrul ce nu știiam, oarece m-am înștiințat (căci fietece a ști mai de folos iaste decât fietece a nu ști)”.

²⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p. 470.

²⁸ Idem, *ibidem*.

filosofești află²⁹), fie invidia și intențiile defăimătoare („căci (în uréche, de pizmă îmbumbăcată și de zavistie astupată, nici buhnetele căldărărești, necum line cuvintele filosofești a răzbate pot”; „căci mai pre lesne s-ar audzi voroava între ciocanele căldărarilor, decât între multe gloate a varvarilor³⁰.)

Al doilea motiv invocat de Lup este legat de refuzul acceptării adevărului de către adunare. „ca ce le place și ce poftesc, acéia a și audzi să nevoiesc. Adică cuvântul adevărului a audzi nu le place”.

Prezentându-și opinia despre Struțocămilă, Lupul avertizează asupra deznodământului și invocă, pentru sine, temător, rolul prorocului mincinos, în fapt artificiu rhetoric binevenit în asemenea situație: „Aceștiia socotéle, o, priiatine, eu a unora gânduri împotrivă simțind, **spre** așé de adâncă tăcere m-am lăsat și de nu voiu cumva proroc minciunos ieși și un prognostic a face, macară că nu fără siială voiu îndrăzni: Deodată a Corbului silloghizm să va întări, și sentenția Cucunozului să va plini, și Strutocamilii în cap coarne ca a boilor îi vor răzsări, și în scaunul vredniciii să va sui (că fortuna când va să trântiască, întâi rădică, și norocul întâi råde, apoi plânge)³¹. Lupul respinge, cum se vede, acuzațiile, iar Brehnacea este convinsă că: „siiala și tăcerea Lupului, nu din pizmă sau dintr-a inimii împietroșere, ce din dreaptă a înțelepciunii regulă a fi pricepu (că tăcerea sau la vréme a înțeleptului grăire, a multora pildă și învățătură, iară a nebunului bolbăitură, șie ură, iară a altora scărăndăvitură iaste)³². În final, discursul Brehnacei este de menținere a echilibrului s.cl.

În concluzie, se cuvine să observăm, că personajele opun cu obstinație adevărul unei tăceri zgomotoase (adică vorbelor fără sens), că percep *bona taciturnitas* drept atitudine diplomatică, menită să le asigure supraviețuirea și să le acorde timp întru edificarea lor și a celorlalți, adică, în jargon religios, să îi conducă spre virtute, iar în termeni cantemirieni să permită să își păstreze calmul suveran al inimii (recomandat și preluat din *Divan*³³...) și să

²⁹ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p. 472.

³⁰ Idem, *ibidem*.

³¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p.479: Și mai departe: „Numai vrémea (carea oglinda iaste a lucrurilor viitoare) va arăta, precum și silloghizmul iaste sofistic și sentenția răzsufată și Strutocamila din odihnă în năcaz, din fericire în pricaz și din ce iaste în ce nu iaste va tréce (că guziului orb fericită îi iaste viața când în întunérecul suptpământului îmblă, iară când pre fa/ța pământului iaste, nu mai curând radzele soarelui îl încăldzesc decât unghile blendăului îl sfridelesc)”.

³² Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. cit., p. 480.

³³ Vezi: „Că eu de voiu tăcea, au inima și dragostea cum nu va striga?”

rămână lucizi și nealterați de venirea în contact cu cei stricați de vremuri și putere.

Câte din ipostazele tăcerii prezente în *Istoria ieroglifică* au trecut în celelalte scrieri cantemiriene? Neînchipuit de puține. Tăcerea zgomotoasă este cea care se regăsește în *Pasaje neclare în catehism* sub forma atitudinii care îngăduie să nu se vorbească fără rost de vreme ce lucrurile sunt clare; respectiv în *Icoana de nezugrăvit a științei sacre* (p. 541-543) unde apare ca interzisă șarlatanilor și ereticilor care practicând-o ar răspândi necredința.

Deși aici s-ar impune o concluzie care să motiveze prezența tăcerii în Logosul cantemirian, închei observând că, în toate operele sale, Principele a rămas fidel respingerii *mala taciturnitas* și conceptului practicat în școala pitagoreică: „Acéstea dară pricepând învață și, învățându-le, nu tăcea, ce în toată vrémea pre toți, în toate lucrurile învață și mărturiséște”³⁴.

Bibliografie:

- Le Breton, David, *Despre tăcere*, traducere de Constantin Zaharia, Editura ALL EDUCAȚIONAL, București, 2001.
- Cantemir, Dimitrie, Opere. I. *Divanul, Istoria ieroglifică, Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, texte, cronologie, glosar, referințe critice și introducere *Hronicul* de Stela Toma; Prefață, Indice de autori și opere și introducere *Divanul* de Virgil Cândea; Introducere *Istoria ieroglifică* de Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei Române, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003.
- Cantemir, Dimitrie, *Istoria măririi și decăderii Curții Othmane*, Editarea textului latinesc și aparatul critic Octavian Gordon, Florentina Nicolae, Monica Vasileanu; traducere din limba latină Ioana Costa, Cuvânt înainte Eugen Simion, Studiu introductiv Ștefan Lemny, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2015.
- Cantemir, Dimitrie, *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi. Istoria moldo-vlachică. Viața lui Constantin Cantemir. Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*, Editarea textului latinesc, aparatul critic și indicii Florentina Nicolae, Traducere din limba latină Ioana Costa, Studiu introductiv Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2017.
- Cantemir, Dimitrie, *Icoana de nezugrăvit a științei preasfinte. Pasaje neclare în Catehism. O cercetare naturală a monarhiilor. Elogiu pentru autor. Mic compendiu de logică*, Editarea textului latinesc, aparatul critic și indicii Florentina Nicolae, Traducere din limba latină Ioana Costa, Studiu introductiv Ștefan Afloroaei,

³⁴ Dimitrie Cantemir, Opere. I. *Divanul...*, ed. cit., p. 222.

Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2017.

Cornea, Andrei, *O istorie a neființei în filozofia greacă*,. *De la Heraclit la Damascios*, Editura Humanitas, București, 2010.

Crețu, Bogdan, *Din bestiarul lui Dimitrie Cantemir: Brehnacea în căutarea adevărului în Limba Română*, 2012, nr. 3-4 (202), pp. 97-110.

LA PLURIVOCITÉ DU SILENCE DANS LA LITTÉRATURE CANTÉMIRIENNE

RÉSUMÉ: Le premier grand roman roumain, dans lequel les discours se superposent et se tissent à travers l'ensemble de la matière épique, construit de manière paradoxale un parcours du silence, auquel il attribue des significations distinctes, articulées aussi bien dans la relation entre les personnages et le narrateur que dans celle entre le narrateur et le lecteur. Le Prince Cantemir explore la plurivocité du silence, en écartant ses grandes dimensions religieuses, mais en l'intégrant comme un élément des stratégies diplomatiques visant à intimider et à offrir un temps de réflexion pour le calcul politique, entre autres.

MOTS-CLÉ: Dimitrie Cantemir, littérature roumaine, XVIIe et XVIIIe siècles, silence, rhétorique.